

INGLIZ TILIDA INTONATSIYA VA UNING KOMMUNIKATIV AHAMIYATI

Istamova Shoxista Rustamovna,
Samarqand davlat chet tillari instituti o'qituvchisi
Muhiddinova Odinabonu Arslon qizi,
Samarqand davlat chet tillari instituti talabasi
odinamuhiddinova07@icloud.com

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada ingliz tilidagi intonatsiya hodisasi va uning kommunikativ ahamiyati lingvistik hamda pragmatik nuqtayi nazardan keng tahlil qilinadi. Shuningdek, ingliz tilini o'rganishda intonatsiyani to'g'ri o'zlashtirishning ahamiyati, kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdagi roli, va ingliz tili o'qitish metodikasidagi o'rni haqida so'z yuritiladi.*

***Kalit so'zlar:** intonatsiya, kommunikativ kompetensiya, prosodiya, nutq ohangi, suprasegmental birliklar, ingliz tili fonetikasi, nutq pragmatikasi.*

KIRISH QISM.

Til — bu inson tafakkuri, hissiyoti va ijtimoiy hayotining ifodasi bo'lib, u nafaqat axborot uzatish, balki insonlar o'rtasidagi munosabatni shakllantirish vositasidir. Nutqning fonetik tuzilmasi ichida intonatsiya o'ziga xos o'rin tutadi. Chunki aynan intonatsiya so'zlarning qanday ohangda aytilishini, gapning maqsadini, so'zlovchining hissiyotini va tinglovchiga nisbatan munosabatini ifodalaydi.

Ingliz tilida intonatsiya eng muhim suprasegmental (ya'ni tovushdan yuqori darajadagi) xususiyatlardan biri hisoblanadi. U nafaqat nutqni tabiiy qiladi, balki muloqotni mazmunan aniq, hissiy va tushunarli qiladi. Agar so'zlar mantiqiy ma'no yuklasa, intonatsiya ularni hissiy, kommunikativ va pragmatik jihatdan boyitadi.

Masalan, ingliz tilidagi oddiy “You're coming.” (Siz kelasiz.) gapini olaylik. Agar u tushuvchi ohang bilan aytilsa — bu oddiy tasdiq bo'ladi, lekin ko'tariluvchi ohang bilan aytilsa — savol bo'lib chiqadi: “You're coming?”. Demak, intonatsiya nutqdagi grammatik ma'noni ham o'zgartira oladi.

Intonatsiya — bu nutqda tovush balandligining (pitch) ko'tarilib-pasayib borishidir. Bu jarayon eshituvchi tomonidan ohang sifatida seziladi va u orqali so'zlovchining hissiyoti, kayfiyati, e'tiqodi yoki maqsadi anglanadi. Ingliz tilida intonatsiya nutqni “melodiya”ga o'xshatadi. Shu sababli ingliz tili fonetikasi bo'yicha mashhur tadqiqotchi D.Crystal intonatsiyani “nutqning musiqasi” deb atagan.

Ingliz tili fonetikasi tarixida intonatsiya masalasi doimo muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib kelgan. Turli davrlarda fonetika va fonologiya olimlari intonatsiyani turlicha talqin qilganlar: kimdir uni faqat tovushning baland-pastligi (pitch) sifatida ko'rgan bo'lsa, boshqalar uni kengroq — ritm, urg'u va pauza bilan bog'liq kompleks jarayon sifatida o'rganishgan. Shu bois intonatsiyani o'rganishning fonetik, fonologik va pragmatik yondashuvlarini farqlash lozim.

Intonatsiya masalasini birinchi bo'lib ilmiy tahlilga olganlardan biri — ingliz fonetisti Daniel Jones bo'lgan. U intonatsiyani “gapning ohang chizig'i” deb ta'riflab, ingliz tili intonatsiya tizimida asosiy to'rt turdagi ohangni ajratgan: tushuvchi (fall), ko'tariluvchi (rise), tushuvchi-ko'tariluvchi (fall-rise) va ko'tariluvchi-tushuvchi (rise-fall) ohanglar. Jonesning ishlari intonatsiyani deskriptiv tarzda tavsiflashga qaratilgan bo'lib, u ohangning tovushiy tabiati va u orqali ifodalangan ma'no o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilgan.

Keyinchalik O'Connor va Arnold o'zlarining “Intonation of Colloquial English” asarida Jonesning tizimini yanada mukammallashtirib, ingliz tili intonatsiyasining kommunikativ funksiyalarini batafsil ko'rsatgan. Ularning fikricha, har bir intonatsion shakl (intonation pattern) gapning maqsadiga, kontekstiga va hissiy tusiga mos ravishda tanlanadi. Masalan, tushuvchi ohang yakuniylik, ishonch yoki qat'iyatni bildirsa,

ko'tariluvchi ohang shubha, davom kutish yoki savolni ifodalaydi.

Fonologik nuqtayi nazardan, Halliday intonatsiyani tildagi ma'no tizimining ajralmas qismi deb hisoblaydi. Uning “prosodik fonologiya” nazariyasida intonatsiya nafaqat tovush darajasida, balki semantik va kommunikativ darajada ham ma'no ifodalaydi. Hallidayga ko'ra, intonatsiya orqali gapning “ma'no markazi” (information focus) aniqlanadi va so'zlovchining kommunikativ niyati yuzaga chiqadi. Shu sababli, u intonatsiyani “ma'no xaritasi” sifatida talqin qiladi — u nafaqat nima aytilayotganini, balki qanday niyat bilan aytilayotganini ifodalaydi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslikda pragmatik yondashuv kuchaydi. Ya'ni, intonatsiya endi faqat fonetik yoki fonologik jarayon sifatida emas, balki muloqot jarayonining pragmatik komponenti sifatida o'rganila boshlandi.

Brazil o'zining “The Communicative Value of Intonation in English” asarida intonatsiyani muloqotda “pozitsion vosita” sifatida tahlil qiladi. Uning fikricha, intonatsiya so'zlovchining nutqda qanday pozitsiyani egallaganini (masalan, u axborot berayaptimi, savol beryaptimi yoki javob kutayaptimi) ko'rsatadi. Brazil intonatsiyaning “discourse function”ini yaqqol ko'rsatib, uni “nutq oqimidagi navigatsion mexanizm” deb ataydi.

Masalan, bir suhbatda:

- ☐ Really? (ko'tariluvchi ohang — tinglovchi qiziqish yoki shubha bildiradi)
- ☐ Really. (tushuvchi ohang — ishonch bilan tasdiqlaydi)

Bu ikki misol shuni ko'rsatadiki, bir xil so'z turli intonatsiyada aytilsa, kommunikativ niyat butunlay o'zgaradi.

Cruttenden intonatsiyaning kommunikativ ahamiyatini psixolingvistik nuqtai nazardan o'rganib, u tinglovchi ongida “kognitiv signal” sifatida ishlashini ko'rsatadi. Ya'ni, intonatsiya tinglovchi uchun nafaqat hissiy ma'lumot beradi, balki semantik prognoz ham yaratadi — u keyingi nutqni taxmin qilish imkonini beradi.

Intonatsiyaning eng tabiiy va sezilarli funksiyalaridan biri — hissiy (attitudinal) funksiyadir. Bu jihatni birinchi bo'lib ilmiy tahlil qilganlardan biri Crystal bo'lib, u intonatsiyani “nutqning musiqasi” deb ataydi. Uning fikricha, intonatsiya so'zlovchining hissiy holatini, kayfiyatini, ijtimoiy masofani va kommunikativ niyatini aks ettiradi.

Masalan:

- ☐ I can't believe it! (rise-fall ohang — hayrat, ishonchsizlik)
- ☐ I can't believe it... (pasayuvchi ohang — hafsalasi pir bo'lish, hafalik)

Hissiy ifoda, ayniqsa, ingliz tilida o'ziga xos bo'lib, u nafaqat gap mazmunini, balki shaxslararo munosabatni ham shakllantiradi. Shu sababli, intonatsiya pragmatikaning muhim tarkibiy qismi sifatida o'rganiladi.

Intonatsiyaning o'rganilishi nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. So'nggi yillarda ingliz tili o'qitish metodikasida (ELT) intonatsiyani kommunikativ kompetensiyaning asosiy elementi sifatida o'rganish tendensiyasi kuchaydi.

Celce-Murcia, Brinton va Goodwin “Teaching Pronunciation: A Course Book and Reference Guide” asarida intonatsiyani o'rgatishning kommunikativ yondashuvini ilgari surgan. Ularning fikricha, ingliz tili o'rganuvchilari uchun eng katta muammo fonematik tizimdan ko'ra, intonatsion naqshlarni to'g'ri qo'llay olmaslikdir. Chunki intonatsiya noto'g'ri ishlatilsa, gapning hissiy ohangi yoki niyati noto'g'ri tushuniladi.

Masalan, o'quvchi “Thank you?” deb aytsa — u minnatdorchilik emas, shubha bildiradi. To'g'ri intonatsiyada esa: “Thank you.” — iliq, samimiy ohang seziladi.

Shuning uchun zamonaviy fonetik metodikalarda intonatsiyani o'rganish “communicative pronunciation teaching”ning markazida turadi.

XXI asrda intonatsiya tadqiqotlari akustik tahlil, kompyuter lingvistikasi, va nutq texnologiyalari yordamida yangi bosqichga ko'tarildi.

Xulosa

Demak, intonatsiya nafaqat lingvistik, balki sotsial belgi hamdir — u jamiyatdagi ierarxiya, madaniyat va

muloqot uslubini aks ettiradi.

Ingliz tilini o'rgatishda intonatsiyani e'tiborsiz qoldirish o'quvchining muloqotdagi samaradorligini pasaytiradi. Ko'plab xorijiy til o'rganuvchilar grammatika va leksikani yaxshi bilsalar ham, noto'g'ri intonatsiya tufayli "tabiiy" tovush hosil qila olmaydilar.

Shuning uchun Celce-Murcia va Kenworthy intonatsiyani kommunikativ kompetensiyaning asosi deb hisoblashadi. Unga ko'ra, intonatsiya o'qitilishida quyidagilar muhim:

- eshituv orqali sezgirlikni rivojlantirish (intonation awareness);
- modelga taqlid qilish (imitation drills);
- kontekstda qo'llash (situational dialogues);
- o'z nutqini tahlil qilish (self-evaluation).

Psixolingvistik tadqiqotlar esa intonatsiyaning tinglovchi hissiyotiga bevosita ta'sirini isbotlagan. Ya'ni, ohang inson miyasi tomonidan hissiy signal sifatida qabul qilinadi. Shu sababli, o'quvchi intonatsiyani o'zlashtirgan sari u nafaqat "to'g'ri talaffuz" qiladi, balki madaniy jihatdan mos aloqa o'rnatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brazil, D. (1997). The communicative value of intonation in English. Cambridge University Press.
2. Brown, G., & Yule, G. (1983). Discourse analysis. Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (1969). Prosodic systems and intonation in English. Cambridge University Press.
4. Cruttenden, A. (1997). Intonation. Cambridge University Press.
5. Halliday, M. A. K. (1970). A course in spoken English: Intonation. Oxford University Press.
6. Leech, G. (1983). Principles of pragmatics. Longman.